

Беларускі пераклад. «Егіпцяне мудрыя разумеючы меру зямлі, розность вод морскіх, і рід небескі знаючы, то есьць бег звыдны, і те рушае округу небеснаго которыя теж на весь свет відалі всім шырока ўзнае наук чернокніскі»¹⁰.

Такім чынам, супастаўленне гэтых перакладаў пераканаўча даказвае, што беларуская «Александрыя» паходзіць з лацінскага тэксту «Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis» Леона, які ў сваю чаргу быў створаны на аснове лацінскай рэдакцыі IX стагоддзя Юлія Валерыя. Апошняя ж, у сваю чаргу, была перакладам элінізаваанай егіпецка-александрыйскай «Александрыі», якая мела сваёй першакрыніцай «Псеўдакалісфенаўскую «Александрыю».

Украінскі даследчык С. Гаеўскі пісаў, што антычная «Александрыя» абышла многія літаратуры свету і ўсюды карысталася вялікай папулярнасцю. Спачатку яна хадзіла ў лацінскім моўным адзенні, а далей выдалася на раманскіх і германскіх мовах. Мела яна шырокую папулярнасць і ў заходніх славян. На Украіну ж яна трапіла праз пасрэдніцтва паўднёвых славян, а магчыма, прама і непасрэдна дайшла да Кіеўскай дзяржавы ў час княжаска-феадальнага строю на Украіне¹¹. Аднак беларуская «Александрыя» уключала ў сябе не толькі польскі пераклад, але і запазычвала некаторыя эпізоды з сербскай «Александрыі», якая яшчэ з XV стагоддзя шырока распаўсюджвалася ў старажытнарускіх перакладах і бытвала ў самых разнастайных пераробках.

У многіх краінах, і ў Беларусі ў тым ліку, «Александрыя» ўспрымалася як гістарычны твор¹². Нават апісанне ў ёй розных цудаў не пахіснула веры ў іх праўнасць, бо дзеянне рамана аб Аляксандры разгортваецца на фоне гістарычных падзей. Затаіўшы дыханне, чытачы літаральна паглыналі старонкі твора, дзе расказвалася, як храбры герой, рызкуючы жыццём, пераадольваў здавалася б непераадольныя перашкоды. Гэта быў, па сутнасці, прыгодніцкі раман, датуль невядомы чытачам.

Значэнне беларускіх перакладаў «Александрыі» цяжка пераацаніць. Яны не толькі садзейнічалі далучэнню беларускага чытача да літаратурнай спадчыны антычнай культуры, але і паклалі пачатак наступным перакладам антычных аўтараў на беларускую мову. Яны сталі тым пунктам адліку, з якога трэба пачынаць даследаванні пытанняў, звязаных з распаўсюджваннем антычнай культуры ў Беларусі.

¹ Орлов А. С. Переводные повести феодальной Руси и Московского государства XVI—XVII вв. Л., 1934. С. 11.

² Гл.: Там жа. С. 23.

³ Гл.: Веселовский А. Н. Из истории романа и повести. Вып. 2. Славяно-романский раздел // ОРЯС. Слб., 1888. С. 3.

⁴ Там жа. С. 127—128.

⁵ Карский Е. Ф. Белорусы. Пг., 1921. Т. 3. Вып. 2. С. 194.

⁶ Анічэнка У. В. Аб курыцкім спісе «Александрыі» // Весті АН БССР: Серыя грамадскіх навук. Мінск, 1960. № 1. С. 117.

⁷ Истрин В. М. Александрия русских хронографов. М., 1893. С. 313—314.

⁸ Там жа. С. 314.

⁹ Карский Е. Ф. Белорусы. С. 72.

¹⁰ Александрыя. Мінск, 1962. С. 23.

¹¹ Гл.: Гаевський С. Повість «Александрыя» в українській літературі... // Записки українського наукового товариства в Києві: Науковий збірник за рік 1928. Т. 28. С. 32.

¹² Гл.: Кузнецова И. Историческая тема в греческом романе: Роман об Александре // Античный роман. М., 1969. С. 188.

С. Д. МАЛЮКОВІЧ

БЕЛАРУСКІЯ СТАРОНКІ НАРЫСАЎ Ю. І. КРАШЭЎСКАГА

Сучасны польскі даследчык Ю. Бахуж слушна адзначыў, што калі б літаратурную спадчыну Крашэўскага — і сёння аднаго з самых чытаемых у Польшчы — «падзяліць паміж дзесяцю і больш працавітымі пісьменнікамі, то кожны з гэтых дзесяці меў бы права на прызнанне

пісьменніка больш чым звычайнай пладавітасці і больш чым звычайнай заслугі»¹. Сапраўды, цяжка паверыць у тое, што за кароткае чалавечае жыццё (Крашэўскі жыў з 1812 па 1887 год) можна столькі паспець. Нагадаем: Крашэўскі — аўтар 220 раманаў і аповесцей, 150 навел і нарысаў, 24 драматычных твораў, 10 тамоў паэзіі, некалькіх тамоў падарожжаў і ўспамінаў. Ён перакладчык з пяці моў, гісторык і крытык літаратуры, выдавец і рэдактар часопісаў і газет. Акрамя таго, Крашэўскі прысвячаў свае навуковыя працы гісторыі і археалогіі, фальклору і этнаграфіі, сур'ёзна займаўся жывапісам і музыкай; і кожным родам сваёй дзейнасці быў звязаны з беларускай зямлёй, яе народам. Крашэўскі выражаў ідэалогію шляхецкага лібералізму, пасля 1863 г.— буржуазнага дэмакратызму, але, пры ўсіх ваганнях паміж рэвалюцыяй і рэакцыяй, яго светапогляд характарызаваўся гуманізмам, глыбокай сімпатыяй да людзей працы. Верачы ў магчымасць сацыяльных пераменаў шляхам рэформ і маральнага ўдасканалення, ён спачуваў прыгнечаным усіх нацый, у тым ліку беларускім сялянам, абараняў іх як пісьменнік і грамадскі дзеяч.

Нарадзіўся Юзэф Ігнацы Крашэўскі ў Варшаве, але лічыў сябе літвінам. Вядома, што значная частка любімай і апісанай ім Літвы была населена беларусамі і этнаграфічна з'яўлялася Беларуссю. Дзіцячыя і юнацкія гады будучага пісьменніка прайшлі, між іншым, у бацькавай вёсцы Доўгае каля Пружан на Брэстчыне (у той час Гродзенская губерня), а таксама ў Свіслачы, дзе ён вучыўся ў гімназіі. Пачуццё лакальнага патрыятызму не пакідала аўтара «Старога падання» на працягу ўсяго жыцця. Ніякая прыгажосць краявідаў Італіі ці Швейцарыі не магла замяніць яму журботнага характва родных мясцін — краю лясоў і балот. «Калі вяртаешся з вяселейшых краін,— пісаў Крашэўскі,— смутак празізвае сэрца, але хутка прывыкаеш да гэтага ўсыпляючага смутку — і добра табе... і краявід цудоўны, бо ён наш родны, і ніякі іншы на свеце да яго непадобны»². На думку пісьменніка, гісторыя замкаў, гарадоў і гарадзішчаў у славян хавае не менш паэзіі, чым амерыканскія лясы Купера ці старыя шатландскія замчышчы Вальтэра Скота³. Нават напісанае па-французску на карчмовай шыбе ў Драгічыне «Victor Hugo» Крашэўскі пракаменціраваў не без гордасці: «Пакажы мне другі край, дзе ў такім бязлюдным кутку было б гэтае імя?»⁴. Ён заўсёды раіў шукаць для натхнення вобразы не на чужыне, а побач з сабой, не губляць пачуцця здзіўлення да таго, што сустракаецца кожны дзень.

Малюнічыя і бедныя краявіды беларускіх мясцін, шматлікія рысы матэрыяльнага і духоўнага жыцця беларусаў адлюстравалі Крашэўскі ў цыклах нарысаў «Успаміны пра Палессе, Валынь і Літву» (1840) і «Карціны з жыцця і падарожжа» (1842), часткова ў нарысах «Друскенікі» (1848), «Убранне сялян і мяшчан з аколів Брэста, Кобрына, Пружан» (1860). Цыклы з'явіліся творчым вынікам некалькіх паездак аўтара, арэндаваўшага маёнтак на Валыні, на бацькаўшчыну і вандровак па беларускіх і ўкраінскіх мясцінах на працягу пяці-шасці гадоў. «Друскенікі» змяшчаюць зробленыя аўтарам пераважна ў дзённікавым стылі апісанні беларускай прыроды і гарадоў Кобрын, Пружаны, Свіслач, Гродна. «Убранне сялян і мяшчан...» напісана ў сувязі з яго прыбыццём на радзіму пасля падарожжа па Еўропе. Рыхтавацца да напісання гэтых твораў Крашэўскі пачаў яшчэ ў часы вучобы ў Свіслачы і Віленскім універсітэце, калі заносіў свае ўражанні ў дзёнік, збіраў гістарычныя і археалагічныя матэрыялы, выпісваў звесткі з летапісаў, рэдкіх кніг.

Нарысы маюць дакументальную аснову і аб'ядноўваюцца матывам падарожжа. Структура іх уключае апісанне геаграфічнага знаходжання горада ці мястэчка і яго прыроды, архіўныя матэрыялы з гісторыі гэтага месца, даныя аб сучасным стане развіцця ў ім рамяства і гандлю ў параўнанні з мінулым, фальклор, этнаграфію.

Працы Крашэўскага з'яўляюцца каштоўнай крыніцай ведаў з гісторыі, эканомікі, статыстыкі многіх беларускіх мясцін: Пружан, Кобрына, Драгічына, Пінска, Гродна і іншых. З іх можна даведацца аб архітэктур-

ры гарадоў, аб замках і палацах, якія былі на тэрыторыі Беларусі раней, а ў XIX стагоддзі аставілі аб сабе памяць пераважна ў руінах ды ў валах замчышчаў. Дзякуючы нарысам Крашэўскага можна добра ўявіць тапаграфію беларускіх гарадоў і мястэчак, звычайныя будынкі, вуліцы і іх назвы. Тым больш, што аўтар падкрэслівае сваё імкненне да аб'ектыўнасці: «Гістарычныя сцэны, успаміны і апісанні мясцін, наколькі гэта мажліва, дакладныя, праўдзівыя, бо я не дазваляю сабе іх прыдумваць»⁵.

«Падарожжы» Крашэўскага вабяць чытача не толькі дакументальнасцю, але і сваёй мастацкасцю. Гэтыя творы знаходзяцца на паграніччы літаратуры факта і белетрыстыкі. Мату ў падарожжа ў іх адыходзіць на другі план, а на першы, як заўсёды ў рамантызме, вылучаецца асоба аўтара. Гэта ад аўтара залежыць, што менавіта дастойна назірання і апісання, гэта яму належаць каментарыі і рознага тыпу рэфлексіі, у якіх праяўляюцца асабістыя адносіны да тэмы, да стварэння вобразаў. Так, напрыклад, у нарысе «Свіслач» («Карціны з жыцця і падарожжа») знаёмімся з Свіслачам не толькі як з прыгожым гарадком, які меў свае слаўтасці. Свіслач — гэта той перыяд у жыцці аўтара, які, па яго ўласнаму прызнанню, аказаў вялікі ўплыў на яго будучыню. Гэта сустрэча з настаўнікам гімназіі Валіцкім, дзякуючы якой малады Крашэўскі здраўзіў сваім ранейшым заняткам прыродазнаўчымі навукамі, захапіўся мовай і літаратурай. Гэта юнацкія мары. Гэта школьныя сябры, якія разам з любімым настаўнікам стануць прататыпамі герояў аднаго з лепшых твораў пісьменніка — «Рамана без назвы» (1855). Другі нарыс гэтага цыкла прысвечаны Пружанам. Гарадок, піша Крашэўскі, меў тры тысячы насельніцтва, ветраны млын, аптэку, два шпіталі, лазню, чатыры піваварні, гарбарню; адзначаецца выдатны стан рамяства ў ім. А што датычыцца гандлю, то, па словах аўтара, у Пружанах пачатку мінулага стагоддзя можна было купіць гаванскія цыгары, цудоўнае віно, галандскі сыр і селядзец, але цяжка было набыць добрае сукно ці якіх-небудзь лепшых тканін для адзення. Падрабязныя апісанні з гісторыі і сучаснасці гарадка займаюць у нарысе «Пружаны» столькі месца, колькі і расказ пра паэта-сентыменталіста Францішка Карпіньскага, які доўгі час жыў у фальварку Краснік Пружанскага павету. Галоўнае ў гэтым фрагменце — уласная аўтарская ацэнка асобы і таленту «паэта сэрца». Невыпадкова адну з кніг падарожжаў Крашэўскі назваў успамінамі: у поле зроку пісьменніка тое, што лепш запомнілася, што запала яму ў душу.

Успаміны пра Палессе, Валынь і Літву — твор, найцікавейшы з разглядаемых. Здзіўляе шматбаковая эрудыцыя аўтара, бяспрэчна яго выдатнае майстэрства расказчыка. Гэты цыкл нарысаў вызначаецца сваім гуманістычным пафасам, жаданнем пісьменніка як мага глыбей пазнаць і адлюстраваць народнае жыццё. Годны ўвагі той факт, што Крашэўскі адным з першых падарожнічаў па беларускаму Палессю, у той час краю амаль недаступнаму, схаванаму паміж балотамі, пазбаўленаму дарог. «Расказваюць, што ёсць дзве дарогі ў жыцці: адна гладкая і радасная да пекла, другая цяжкая і вузкая да неба. Калі гэта так, то палескія дарогі вядуць прама ў царства нябеснае»⁶. Напэўна, жарт дапамагаў аўтару ў яго цяжкіх пераправах на фурманках, паштовых конях ці ў чаўнах, калі разліваліся палескія рэчкі.

Да Крашэўскага пра Палессе пісаў яго суайчыннік Казімеж Контрым. Але аўтара «Падарожжа па Палессю» (1839) цікавілі перш за ўсё эканамічныя праблемы, стан гаспадаркі і гандлю. Менавіта ў гэтым аспекце ён апісваў раслінны і жывёльны мір рэгіёна. У кнізе Контрыма, за рэдкім выключэннем, адсутнічаюць звесткі аб фальклоры і этнаграфіі Палесся, а значыць, аб духоўным жыцці народа. «Успаміны пра Палессе...» Крашэўскага створаны ў русле рамантычнага гістарызма і народнасці. Аб чым бы ні пісаў аўтар — аб гістарычным мінулым ці сучаснасці краю, аб цяжкай працы сялян, аб прыродзе ці гандлі, паляванні ў лесе ці знаходжанні ў карчме — ён нідзе не абыходзіцца без народнага падання, песні, казкі, прымаўкі.

Захапляючыся славянскай старажытнасцю і добра яе ведаючы, Кра-

шэўскі адзначаў, што ў жыхароў Палесся больш чым у іншых славян захаваліся старажытныя рысы. Сляды язычніцтва ён знаходзіў у звычайным сялянскім быце: назвах адзення, жылля, гаспадарчых прылад, а таксама ў народных казках пра звяроў, у вясельных і іншых абрадах. Письменнік расказвае пра нязвыклы, унікальны абрад, сведкай якога ён стаў у час пажару. Сяляне не хацелі тушыць полымя, пахаваліся па хатах, нават не давалі вёдзер, а старыя жанчыны прымалі агонь як госьця, з хлебам і соллю на сталах, выстаўленых перад хатамі і накрытых абрусамі.

Крашэўскі цікавіўся беларускім фальклорам, збіраў яго, творча выкарыстоўваў у сваіх мастацкіх творах. Вядома, што сярод кніжак уласнай бібліятэкі пісьменніка была «Беларусь» А. Рыпінскага. У час распаўсюджанасці ў паэзіі моды выключна на украінскія фальклорныя сюжэты Крашэўскі пісаў: «Няўжо ж паэзія толькі на Украіне?.. на валах Полацка, у брамах Навагрудка, у Белавежскай Пушчы — усюды знойдзеце паданні, усюды ёсць паэзія»⁷. Ва «Успамінах пра Палессе...» ён расказвае аб моцным уражанні ад вясельных песень, што чуў на Піншчыне: па сваёй прыгажосці, чароўнасці і чуласці яны не ўступяць ніякім іншым, якія нарадзіліся на горных вяршынях ці ў пладаносных далінах. Шмат такіх песень са збору Р. Зянкевіча аўтар уключыў у другое, парыжскае (1860), выданне нарысаў, дэталёва апісаўшы вясельны абрад у нарысе «Пінск і Пінскае Палессе». Безумоўна, гэты нарыс заслугоўвае спецыяльнага даследавання. З прычыны навагарскай тэмы і яе таленавітай распрацоўкі ён друкаваўся ў некалькіх часопісах асобна ад цыкла, быў добра ацэнены чытачамі і крытыкай.

Пра пачатак гісторыі Пінска (1097 год) Крашэўскі даведаўся з летапісу Нестара. У сваім апавяданні пра Пінск і Пінскае Палессе, акрамя гістарычных дакументаў, ён звяртаецца да народных паданняў. Згодна аднаму з іх, Чорнае мора калісьці падыходзіла аж пад самы горад, але магутны кіеўскі князь рассунуў горы і спусціў затрыманую ваду. Засталіся рэчкі і балоты. Аўтар нарыса называе сучасны яму Пінск «літоўскім Ліверпулем», раіць мастакам замест копіі якой-небудзь фламандскай карчэмкі стварыць вобраз гэтага арыгінальнага горада. Бераг Прыпяці нагадвае яму Галандыю: тут таксама вельмі многа суднаў, бо сыходзяцца гандлёвыя шляхі з Польшчы, Украіны, Прусіі, Літвы.

Крашэўскі паэтычна малое плаванне ў чаўне ноччу па разлітых, як мора, вясной рэках Піншчыны. Цікава расказвае аб самым «вялікім цудзе» Палесся — «жыхары» прыпяцкіх балот і рвоў — уоне (пячуркі). У жанры белетрызаванага этнаграфічнага нарысу апісвае розныя тыпы чаўноў для пераезду і перавозу грузаў (на самых вялікіх, якія называліся «чарнобыльскія дубы», перавозілі да 400 пудоў), чумацкія фурманкі з запрэжанымі ў іх валамі, хаты і двары прыгонных палешукоў, выкарыстанне імі чароту, адзенне і абутак мяшчан і сялян Пінска і Піншчыны. Лепшаму ўспрыманню тэксту спрыяюць выдатныя рысункі Крашэўскага (ён падарожнічаў не толькі з алоўкам, але і з мальбертам) — «Вёска на Палессі», «Паляшук», «На кірмашы ў Пінску» і інш. Да розных звычайў палешукоў пісьменнік ставіцца з цікавасцю і павагай. Што, напрыклад, азначаюць колы на жэрдаках перад хатай? А чаму конскія чарапы вешаюць на платах? Якая таямніца звязана з крыжамі, якія вешаліся ўздоўж ракі? Аб усім гэтым можна даведацца з нарыса Крашэўскага «Пінск і Пінскае Палессе». Аўтар цудоўна апісвае характэрныя палескія лясоў, разам з тым вельмі заклапочана разважае аб іх знішчэнні надбайнымі гаспадарамі.

Сваё абурэнне прыгонніцкім ладам Крашэўскі выказвае ў падрабязным апісанні шматлікіх феадальных павіннасцяў селяніна. Кожны радок «Успамінаў пра Палессе...» дыхае аўтарскай сімпатыяй да простага чалавека, вялікім спачуваннем яго нядолі. Письменнік расказвае пра ветлівае і гасціннае сялян-палешукоў, але акцэнтна ўвагу на стрыманасці іх пачуццяў. Вядома, цьмянеюць лепшыя пачуцці з-за цяжкасці фізічнай працы, адсутнасці вольнай хвіліны, з-за нязменных турбот у сялян-

скай хаце, дзе жывуць надгаладзь. З гэтай жа прычыны страчваюць сваю прыгажосць беларускія сялянкі (Аб іх прывабнасці Крашэўскі пісаў не толькі ў разглядаемых нарысах). Намечаныя ва «Успамінах пра Палессе...» рысы сялянскай псіхалогіі — працавітасць, дабрыва, паэтычнасць — увойдуць у плоць і кроў мастацкіх вобразаў народных аповесцей Крашэўскага «Гісторыя Саўкі», «Уляна», «Буднік», «Гісторыя колка ў плоце» і інш. Больш таго, гэты цыкл нарысаў можна лічыць літаратурным генезісам народных аповесцей, а яны, як вядома, зачынаюць гісторыю крытычнага рэалізму ў польскай прозе. Многія думкі, назіранні, ідэі Крашэўскага як аўтара «Успамінаў пра Палессе, Валынь і Літву» атрымліваюць далейшае развіццё ў гэтых аповесцях. Апісанні сацыяльна-эканамічнага становішча селяніна, замалёўкі вёскі, хаты, яе ўбогага інтэр'ера ў «Гісторыі Саўкі», «Уляне» і другіх творах вельмі падобныя да апісанняў і замалёвак, што былі ў нарысах. «Дзе Крашэўскі малюе з натуры, дзе ён з'яўляецца жывапісцам, там ён паражае вернасцю і сілай сваіх карцін»⁸, — адзначаў Д. І. Пісараў.

Беларускае Палессе ў нарысах і мастацкіх творах Юзефа Крашэўскага — гэта край балот, адсталай гаспадарчай тэхнікі і ў той жа час — нараджаючайся прамысловасці, буйнага гандлю. Гэта край прыродных багаццяў — і ўбогага матэрыяльнага жыцця палешукоў, іх цемнаты, забітасці — і непаўторнай духоўнай прыгажосці.

¹ Bachorz J. Józef Ignacy Kraszewski i polski wiek XIX // Ruch Literacki. 1987. Nr 3. S. 181.

² Kraszewski J. I. Ubiory włościan i mieszczan z okolic Brześcia, Kobrynia, Pruzany // Tygodnik Ilustrowany. 1860. T. 2. S. 224.

³ Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. Wilno, 1840. S. 3.

⁴ Kraszewski J. I. Obrazy z życia i podróży. Wilno, 1842. S. 149.

⁵ Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. Wilno, 1840. S. 4.

⁶ Ibid. S. 151.

⁷ Kraszewski J. I. Studia literackie. Wilno, 1842. S. 163.

⁸ Писарев Д. И. Полн. собр. соч.: В 6 т. СПб., 1903. Т. 1. С. 43—44.